

НАПІВФОРМАЛЬНІ ПРАВИЛА ЯК ЧИННИК ДИНАМІКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМАЛЬНИХ ПРАВИЛ

SEMI-FORMAL RULES AS A FACTOR OF THE DYNAMICS OF THE EFFICIENCY OF FORMAL RULES

В статті розглядаються наслідки поширення практики запровадження напівформальних правил для динаміки ефективності формальних правил, а також пропонуються заходи попередження виникнення та поширення даного явища. Показано, що формування напівформальних правил супроводжується виникненням двох ефектів: статичного ефекту напівформальних правил, що є причиною падіння поточної ефективності чинних формальних правил, та динамічного ефекту, що є однією з причин негативної динаміки чинних формальних правил. Доведено, що реформування чинних формальних правил з метою обмеження наявних дискреційних повноважень чиновника, як захід попередження виникнення та поширення напівформальних правил, є недоцільним, через зростання рівня трансакційних витрат прийняття реформованих формальних правил та неспроможність бюрократичної системи адаптуватися до нових ситуацій. Для попередження виникнення та поширення напівформальних правил запропоновано застосування заходів з відновлення працездатності ринкових механізмів, або їх імітація.

Ключові слова: трансакційні витрати, дискреційні повноваження, інституційні реформи, напівформальні правила, динаміка ефективності формальних правил.

The article considers the consequences of the spread of the practice of introducing semi-formal rules for the dynamics of the effectiveness of formal rules, and also suggests measures to prevent the occurrence and spread of this phenomenon. It was found that the main reason for the emergence and spread of semi-formal rules is the presence of the official with wide discretionary powers, which are provided for by the current formal rules. It is shown that the formation of semi-formal rules is accompanied by the emergence of two effects: static and dynamic effects of semi-formal rules. The static effect of the formation of semi-formal rules, which is the reason for the drop in the current effectiveness of the current formal rules, is due to a decrease in the level of transaction costs of the abuse of discretionary powers, as a result of the introduction of semi-formal rules. The dynamic effect of semi-formal rules arises due to the ability of semi-formal rules to form a positive feedback relationship between the prevalence of abuse of discretionary powers and the level of transaction costs of their abuse and is one of the reasons for the negative dynamics of current formal rules. It has been proven that reforming the current formal rules in order to limit the available discretionary powers of the official, as a measure to prevent the emergence and spread of semi-formal rules, is impractical, because despite the ability to eliminate the root cause of the emergence and spread of semi-formal rules – the high level of discretionary powers of the official – the implementation of this measure is accompanied by the increase in the level of transaction costs, the adoption of reformed formal rules and the inability of the bureaucratic system to adapt to unforeseen situations. In order to prevent the emergence and spread of semi-formal rules, the use of measures to restore the efficiency of market mechanisms, or their imitation, is proposed. The proposed measures are aimed at increasing the level of transaction costs of abuse of discretionary powers and do not have a negative impact on the ability of the bureaucratic system to adapt to unforeseen situations.

Key words: transaction costs, discretionary powers, institutional reforms, semi-formal rules, dynamics of effectiveness of formal rules.

УДК 330.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.3-5>

Абрамов Ф.В.¹

к.е.н., доцент,
доцент кафедри
загальної економічної теорії,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Abramov Fedir

National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»

Постановка проблеми. Під час дослідження правил, що регулюють соціально-економічне життя суспільства, прийнято розділяти формальні та неформальні правила. Подібний підхід є надзвичайно продуктивним адже як механізми формування даних типів правил, так й механізми примусу до їх виконання діють за різними принципами. Проте, незважаючи на принципові відмінності та наявність чітких критеріїв класифікації, в практиці зустрічаються такі правила, що не можуть бути віднесені до жодного з цих типів правил, бо носять одночасно риси як формальних, так й неформальних правил. З одного боку, подібні – напівформальні – правила характеризуються відсутністю документального закріплення змісту, що поріднює їх з неформальними правилами. З іншого боку, напівформальні правила передбачають наявність чітко сформульованих санкцій за

їх порушення та мають надійні механізми примусу до їх виконання, що, в певному сенсі, наближає напівформальні правила до формальних правил. Слід підкреслити, що наявність напівформальних правил є не лише науковою, але й надзвичайно важливою практичною проблемою, адже напівформальні правила, в більшості випадків, характеризуються високим рівнем неефективності та значною сталістю, що у довгостроковому періоді може обумовити негативну динаміку загальної ефективності інституційних рамок країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує багато причин, що обумовлюють необхідність дослідження динаміки ефективності формальних правил. Однією з цих причин є те, що від ефективності чинних формальних правил, що разом з неформальними правилами утворюють інституційні рамки країни, залежить рівень трансакційних

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4825-3974>

витрат – один з ключових елементів, що визначає подальший шлях розвитку як економіки, так й суспільства (Li Z., Tourin A. [1], Melese F. [2], Djørup S. [3], Yang T., Da Huo D., Choy L.H.T. [4], Thomas D. W.[5], Hajdini I., Windsperger J. [6], Piano E. E., Rouanet L. [7], Coria J., Jaraité J. [8], Candela R. A., Geloso V. [9]). Проте поза увагою дослідників залишається третя складова інституційних рамок – напівформальні правила – що не лише вносить свій внесок в сьогодиншій рівень транзакційних витрат, але й визначає динаміку ефективності формальних правил.

Метою даної статті є визначення наслідків поширення практики запровадження напівформальних правил для динаміки ефективності формальних правил та визначення заходів попередження виникнення та поширення даного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через відсутність документального закріплення їх змісту [10], напівформальні правила мають локальний характер, тобто сфера питань, для врегулювання яких запроваджуються подібні правила, обмежується окремим підприємством чи установою. Адже, з одного боку, працездатність напівформальних правил напряду залежатиме від того наскільки добре всі учасники гри розуміють норми даних правил, що неможливо забезпечити у випадку великої кількості чиновників та їх клієнтів через відсутність документального закріплення їх змісту. З іншого боку, можливості для примусу до виконання норм напівформальних правил обмежені дискреційними повноваженнями чиновника-ініціатора їх запровадження, що, як правило, не поширюються за межі відповідної установи. Найчастіше напівформальні правила запроваджуються для врегулювання відносин між керівництвом закладу та підлеглими. Якщо ж напівформальні правила покликані врегульовувати питання взаємовідносин між чиновниками даної установи та зовнішніми клієнтами, то взаємовідносини між чиновниками та клієнтами мають бути достатньо тривалими для того, щоб більшість клієнтів, з власного досвіду, чітко розуміла правила гри.

Слід зауважити, що локальність напівформальних правил не означає відсутності закономірності в їх формуванні. Так, в умовах домінування побічного попиту на вищу освіту [11], окремими ВНЗ можуть формуватися напівформальні правила, що мають створити систему стимулів, або покарань, що мають спонукати викладачів більш лояльно ставитися до студентів, що пред'являють побічний попит на вищу освіту та витрачати більшість свого робочого часу не на навчальну чи наукову роботу, а на вербування потенційних абітурієнтів. Незважаючи на те, що в кожному окремому ВНЗ (що вдався до подібної практики) буде функціонувати свій власний унікальний варіант відповідних напівформальних правил, це не скасовуватиме

загальної тенденції щодо формування схожих напівформальних правил в інших ВНЗ.

На перший погляд, вплив напівформальних правил на загальну ефективність інституційних рамок країни є мінімальним адже виникнення та поширення напівформальних правил є безпосереднім наслідком неефективності формальних правил, що надають чиновнику надмірні дискреційні повноваження. Проте, необхідно враховувати, що напівформальні правила є дієвим інструментом, що зменшує для чиновника рівень транзакційних витрат зловживання дискреційними повноваженнями. Тому, чим більшою буде кількість напівформальних правил, тим більшим буде рівень порушень чинних формальних правил, що ще більше зменшуватиме ефективність останніх.

Так, наприклад, в умовах домінування побічного попиту за відсутності напівформальних правил, керівництво ВНЗ для залучення якомога більшої кількості студентів, що пред'являють побічний попит було б змушено просити, переконувати чи будь-яким іншим чином заохочувати деканів впливати на завідувачів кафедрами, щоб ті посприяли тому, щоб викладачі більш лояльно ставилися до студентів, що нездатні опанувати навчальну програму. Більш того, навіть якщо всі проміжні ланки погодяться донести “волю” керівництва до викладачів закладу, то останні можуть просто відмовитися виконувати відповідні прохання. Адже у керівництва немає надійних махізмів примусу непокірних викладачів. Очевидно, що для керівництва цей шлях створення у ВНЗ умов, що є сприятливими для студентів, що пред'являють побічний попит, пов'язаний з надзвичайно високими транзакційними витратами.

Запровадження напівформального правила може докорінно змінити весь стан речей. Маючи достатньо дискреційних повноважень для того, щоб, фактично, на власний розсуд вирішувати питання щодо подовження строкового трудового договору викладачів, керівництво ВНЗ може доповнити своє “побажання” щодо зменшення вимог, що висувуються викладачами до студентів, правилом згідно з яким скорочення професорсько-викладацького складу відбувається без врахування наукових та педагогічних досягнень співробітників. Такий крок призведе до того, що більшість викладачів буде безпосередньо зацікавлена у виконанні неформального розпорядження керівництва. Дійсно, якщо до введення подібного напівформального правила найкращі викладачі могли бути впевнені в тому, що скорочення штатів внаслідок зменшення кількості студентів торкнеться їх в останню чергу і тому й надалі вимагати від студентів належного ставлення до навчання, то тепер їх майбутнє в даному навчальному закладі опиняється під загрозою. Адже посередні викладачі, справедливо побоюючись скорочення,

на найближчому таємному голосуванні щодо подовження строкових трудових договорів проголосують проти найкращого викладача, що став причиною скорочення штатів, перетворюючись на посібників керівництва закладу.

Крім статичного ефекту – зростання кількості зловживань чиновниками наданими їм дискреційними повноваженнями – запровадження напівформальних правил супроводжується виникненням й динамічного негативного ефекту, що полягає в поступовому зменшенні ефективності чинних формальних правил. Основною причиною виникнення динамічного ефекту від введення напівформальних правил є – утворення позитивного зворотнього зв'язку між наявними дискреційними повноваженнями та рівнем трансакційних витрат зловживання ними. Дійсно, як щойно було показано, введення напівформальних правил дозволяє чиновнику-ініціатору їх введення суттєво скоротити рівень трансакційних витрат зловживання дискреційними повноваженнями, що у свою чергу призводить до подальшого зростання кількості зловживань та одночасного падіння ефективності відповідних формальних правил. Якщо ж додаткові зловживання також будуть супроводжуватись введенням напівформальних правил, то це, у свою чергу, призведе до подальшого падіння рівня трансакційних витрат зловживання дискреційними повноваженнями. Незалежно від того наскільки швидко буде розгортатися цей процес, він може призвести до суттєвого зменшення рівня ефективності відповідних формальних правил.

Основною причиною виникнення напівформальних правил є широкі дискреційні повноваження чиновника, що надаються йому неефективними формальними правилами. Тому реформування чинних формальних правил з метою обмеження дискреційних повноважень чиновника могло б суттєво скоротити можливості чиновників для запровадження напівформальних правил. Проте обмеження дискреційних повноважень чиновника, як засіб попередження поширення напівформальних правил, не позбавлено й своїх недоліків.

По-перше, повна й остаточна ліквідація дискреційних повноважень чиновника передбачає прийняття таких формальних правил, що чітко та однозначно регламентують діяльність чиновника будь-якого рівня в будь-якій можливій ситуації. З одного боку, розробка подібних формальних правил буде вимагати багато часу та ресурсів, що означатиме зростання рівня трансакційних витрат їх прийняття. З іншого боку, залишається високімовірним випадок коли певний певний аспект діяльності чиновника залишиться неврегульованим, що залишить йому можливість для впровадження напівформальних правил.

По-друге, навіть якщо й вдасться створити подібні формальні правила, то це не лише позбавить

чиновників наявних дискреційних повноважень, але й зробить бюрократичну систему країни абсолютно негнучкою, нездатною адаптуватися до нових непередбачених викликів. За даних обставин чиновник буде змушений сліпо виконувати інструкції та вимагати від клієнта виконання всіх вимог чинних формальних правил, навіть якщо це позбавлено будь-якого сенсу. Останнє може стати причиною надмірного зростання рівня трансакційних витрат бюрократичних процедур та обумовити негативну динаміку чинних формальних правил. У випадку невідповідності формальних правил новим реаліям, єдиною можливістю розв'язати проблему, що склалася, буде утворення комісії, робочої групи чи комітету, який має дослідити ситуацію та запропонувати відповідні зміни формальних правил. Більш того подібний моніторинг формальних правил має здійснюватися на постійній основі. Наслідком подібного рішення будуть не лише додаткові витрати на зазначений моніторинг, але й зростання рівня трансакційних витрат бюрократичних процедур через часовий лаг між змінами в суспільстві та економіці і приведенням формальних правил у відповідність новим реаліям.

Іншим запобіжником зловживання чиновником наявними дискреційними повноваженнями, втому числі шляхом впровадження напівформальних правил, може стати застосування ринкових механізмів або їх імітація. Для досягнення бажаного результату – скорочення кількості напівформальних правил – ринкові механізми чи їх імітація мають “відбракувати” тих чиновників чия діяльність не сприяє досягненню мети, що передбачена чинними формальними правилами. Дійсно, з розглянутого вище прикладу видно, що основною причиною виникнення та поширення напівформальних правил у системі вищої освіти є розрив зв'язку між ринками робочої сили та ринком вищої освіти, що обумовлює непрацездатність останнього.

Протилежна ситуація буде спостерігатися у випадку працездатного ринку вищої освіти з домінуванням безпосереднього попиту. За тих же самих обсягів дискреційних повноважень у керівництва ВНЗ буде значно менше можливостей для безкарного зловживання ними. Адже неспроможність керівництва забезпечити результат на досягнення якого спрямовані чинні формальні правила загрожуватиме якщо не звільненням то суттєвим обмеженням своїх фінансових можливостей. Найважливішим наслідком домінування безпосереднього попиту є те, що майбутні студенти, під час вибору навчального закладу, будуть надавати перевагу тим закладам, які спроможні надати якісну освіту, що забезпечить випускнику можливість для здійснення успішної кар'єри. Очевидно, що для цього навчальному закладу необхідно мати в своєму штаті співробітників, що мають

бути одночасно як талановитими викладачами, так й успішними науковцями, що знайомі з останніми досягненнями у своїй галузі знань. З одного боку, це змусить ВНЗ конкурувати за найкращих викладачів, з іншого боку, це дозволить найбільш кваліфікованим викладачам обирати той ВНЗ де створені умови найбільш сприятливі для подальшої роботи.

За даних обставин прийняття керівництвом ВНЗ напівформальних правил, що перешкоджають професійній діяльності викладачів буде мати надзвичайно шкідливі наслідки для як навчального закладу, так й безпосереднього для керівництва ВНЗ. Так, прийняття подібних правил вже само по собі призведе до зменшення кількості абітурієнтів, що прагнуть навчатися в даному ВНЗ, адже напівформальні правила, що перешкоджають професійній діяльності викладачів неодмінно мають негативно позначитися на якості освітніх послуг даного ВНЗ. Відповідно, чим більше буде прийнято напівформальних правил тим меншою буде кількість абітурієнтів, які бажають навчатися в даному закладі. Дана тенденція буде посилюватися завдяки більш високій мобільності висококваліфікованих викладачів. Зіткнувшись з напівформальними правилами, що заважають їх діяльності висококваліфіковані викладачі зможуть просто перейти до іншого ВНЗ. Очевидно, що вдатися до переходу до іншого ВНЗ зможуть лише найкращі викладачі, решта ж посередніх працівників залишиться в даному закладі. Наслідком цих переходів буде ще більше погіршення якості освітніх послуг, що надаються даним ВНЗ, а від так й ще більше скорочення потенційних абітурієнтів.

Навіть якщо ВНЗ знаходиться у державній власності, відсутність набору протягом декількох років може спонукати вище керівництво до вживання певних організаційних заходів: зміни керівництва ВНЗ, приєднання ВНЗ до іншого навчального закладу чи повної його ліквідації. В будь-якому випадку, це означатиме для адміністрації ВНЗ втрату керівної посади та погіршення матеріального становища. Навіть якщо керівництву державного ВНЗ вдасться зберегти власні посади, тривале суттєве скорочення кількості абітурієнтів охочих вступити до даного ВНЗ неодмінно призведе до скорочення обсягів фінансування, а відтак й до скорочення можливостей керівництва випускати собі премії та робити ремонти власних кабінетів замість придбання лабораторного обладнання та підписки на наукові журнали.

Для відновлення працездатності ринкових механізмів, зусилля мають бути зосереджені на попиті на висококваліфіковану робочу силу, адже без відновлення попиту на висококваліфіковану робочу силу у більшості студентів не буде достатніх стимулів для отримання якісної освіти і в структурі попиту на освітні послуги, як і раніше, буде

домінувати побічний попит. Відновити ж попит на висококваліфіковану робочу силу можна шляхом прийняття комплексу формальних правил, що заохочує підприємців інвестувати замість традиційних у високотехнологічні галузі. Якщо ж вплив на структуру попиту на робочу силу, з певних причин, є неприйнятним чи неможливим, то для скорочення кількості напівформальних правил в вищій освіті може бути застосована імітація ринкових механізмів. В даному випадку зусилля мають бути зосереджені на попиті на послуги вищої освіти. Першою, і найважливішою, умовою успішної імітації ринкового механізму є скорочення побічного попиту та мінімізація його негативних наслідків. Скорочення побічного попиту передбачає усунення системи благ, отримання яких пов'язано з процесом навчання.

З наведеного прикладу видно, що застосування ринкових механізмів або їх імітація можуть спонукати чиновника утриматися від запровадження тих напівформальних правил, що можуть негативно позначитися на загальній ефективності інституційних рамок, проте дані заходи неспроможні остаточно усунути можливість формування напівформальних правил. Іншими словами, якщо введення напівформальних правил сприяє, або хоча б не перешкоджає, досягненню мети, що передбачена чинними формальними правилами, то ринкові механізми не утримують чиновника від їх впровадження. Проте, даний недолік можна вважати несуттєвим, адже загрозу несуть не напівформальні правила як такі, а саме ті напівформальні правила, що негативно позначаються на ефективності чинних формальних правил.

Висновки. Таким чином можна зробити наступні висновки:

По-перше, впровадження напівформальних правил пов'язано з двома негативними ефектами: статичним та динамічним ефектом напівформальних правил. Статичний ефект запровадження напівформальних правил полягає в зростанні кількості зловживань дискреційними повноваженнями внаслідок зменшення рівня трансакційних витрат зловживання. Наслідком статичного ефекту є падіння поточної ефективності чинних формальних правил. На відміну від цього динамічний ефект поширення напівформальних правил може мати негативні наслідки для динаміки ефективності чинних формальних правил через здатність напівформальних правил утворювати позитивний зворотній зв'язок між поширеністю зловживань дискреційними повноваженнями та рівнем трансакційних витрат зловживання дискреційними повноваженнями.

По-друге, одним з найбільш ефективних засобів попередження виникнення та поширення напівформальних правил є реформування чинних формальних правил з метою обмеження наявних

дискреційних повноважень чиновника. Проте, незважаючи на його здатність усунути безпосередню причину виникнення та поширення напівформальних правил даний захід має такі недоліки як високий рівень трансакційних витрат прийняття реформованих формальних правил та позбавлення бюрократичної системи країни здатності адаптуватися до нових непередбачених викликів.

По-третє, заходом, що ефективно обмежує можливості чиновника зловживати наданими дискреційними повноваженнями без зменшення гнучкості бюрократичної системи є відновлення працездатності ринкових механізмів або їх імітація.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Li Z., Tourin A. A Finite Difference Scheme for Pairs Trading with Transaction Costs. *Computational Economics*. 2022. Vol. 60. № 2. P. 601–632.
2. Melese F. Insights from Transaction Cost Economics for Government Organizations: An Application to the U.S. Department of Defense (DoD). *Atlantic Economic Journal*. 2021. Vol. 49. № 1. P. 109–111.
3. Djørup S. The institutionalisation of zero transaction cost theory: a case study in Danish district heating regulation. *Evolutionary and Institutional Economics Review*. 2021. Vol. 18. № 1. P. 159–174.
4. Yang T., Da Huo D., Choy L.H.T. et al. The Impact of Measurement and Pricing Cost on Rental Transaction Prices – Evidence from the Institutional Rental Housing Market in Beijing. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*. 2023. Vol. 66. № 1. P. 119–140.
5. Thomas D. W. Michael C. Munger: Tomorrow 3.0: transaction costs and the sharing economy. *Public Choice*. 2020. Vol. 182. № 1–2. P. 229–232.
6. Hajdini I., Windsperger J. Real options in franchise contracting: an application of transaction cost and real options theory. *European Journal of Law and Economics*. 2020. Vol. 50. № 2. P. 313–337.
7. Piano E.E., Rouanet L. Economic calculation and the organization of markets. *The Review of Austrian Economics*. 2020. Vol. 33. № 3. P. 331–348.
8. Coria J., Jaraité J. Transaction Costs of Upstream Versus Downstream Pricing of CO₂ Emissions. *Environmental and Resource Economics*. 2019. Vol. 72. № 4. P. 965–1001.
9. Candela R. A., Geloso V. Coase and transaction costs reconsidered: the case of the English lighthouse system. *European Journal of Law and Economics*. 2019. Vol. 48. № 3. P. 331–349.
10. Абрамов Ф. В. Напівформальними правилами. *Вісник Національного технічного університету*

«Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). 2016. № 27. С. 103–106.

11. Абрамов Ф. В. Качество высшего образования и коррупция в вузах: факторы динамики. *Економічний часопис-XXI*. 2011. № 11–12. С. 8–10.

REFERENCES:

1. Li Z., Tourin A. (2022) A Finite Difference Scheme for Pairs Trading with Transaction Costs. *Computational Economics*, vol. 60, no. 2, pp. 601–632.
2. Melese F. (2021) Insights from Transaction Cost Economics for Government Organizations: An Application to the U.S. Department of Defense (DoD). *Atlantic Economic Journal*, vol. 49, no. 1, pp. 109–111.
3. Djørup S. (2021) The institutionalisation of zero transaction cost theory: a case study in Danish district heating regulation. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, vol. 18, no. 1, pp. 159–174.
4. Yang T., Da Huo D., Choy L.H.T. et al. (2023) The Impact of Measurement and Pricing Cost on Rental Transaction Prices – Evidence from the Institutional Rental Housing Market in Beijing. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, vol. 66, no. 1, pp. 119–140.
5. Thomas D. W. (2020) Michael C. Munger: Tomorrow 3.0: transaction costs and the sharing economy. *Public Choice*, vol. 182, no. 1–2, pp. 229–232.
6. Hajdini I., Windsperger J. (2020) Real options in franchise contracting: an application of transaction cost and real options theory. *European Journal of Law and Economics*, vol. 50, no. 2, pp. 313–337.
7. Piano E. E., Rouanet L. (2020) Economic calculation and the organization of markets. *The Review of Austrian Economics*, vol. 33, no 3, pp. 331–348.
8. Coria J., Jaraité J. (2019) Transaction Costs of Upstream Versus Downstream Pricing of CO₂ Emissions. *Environmental and Resource Economics*, vol. 72, no. 4, pp. 965–1001.
9. Candela R. A., Geloso V. (2019) Coase and transaction costs reconsidered: the case of the English lighthouse system. *European Journal of Law and Economics*, vol. 48, no. 3, pp. 331–349.
10. Abramov F. V. (2016) Napivformal'nyy pravyla. [Semi-formal rules.] *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu «Kharkivs'kyi politekhnichnyy instytut» (ekonomichni nauky)*, no. 27, pp. 103–106.
11. Abramov F. V. (2011) Kachestvo vyssheho obrazovanyya y korruptsiya v vuzakh: faktory dynamyky. [The quality of higher education and corruption in higher education institutions: dynamic factors.] *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, no. 11–12, pp. 8–10.